

RİCARDO'NUN DEHASI VE KÖRLÜĞÜ

"Klasik ekonomi politiğin son büyük temsilcisi Ricardo, sınıf çıkarlarının, ücret ile kârın, kâr ile rantın çelişkisini safdil bir biçimde toplumsal bir doğa yasası sanarak, bu çelişkiyi nihayet (bilinçli olarak) araştırmalarının başlangıç noktası haline getirdi. Ama bu katkıyla birlikte, burjuva iktisat bilimi, ötesine geçemeyeceği sınırlara varmıştı."
(Karl Marx, Kapital)

Sungur Savran

David Ricardo'nun, iktisadi düşüncenin tarihsel serüveninde ana doruklardan birini oluşturan **Ekonomi Politiğin ve Vergilendirmenin İlkeleri Üzerine** (1817) başlıklı büyük yapıtı nihayet Türkçede yayımlanıyor. Bu yapıtın değeri ve önemi ne kadar vurgulansa azdır. Haklı olarak ün kazanmış bir notunda Lenin, Hegel'in **Mantık** başlıklı kitabı kavranmaksızın Marx'ın anlaşılamayacağını ileri sürüyordu. Buna en azından kapitalizmin ekonomik işleyişi açısından şu önermeyi ekleyebiliriz: Ricardo'nun **Ekonomi Politiğin İlkeleri** gerçek anlamıyla kavranmaksızın, Marx'ın, **Ekonomi Politiğin Eleştirisi** altbaşlığını taşıyan **Kapital**'ini anlamak mümkün değildir! Çünkü, aşırı şematikleştirme pahasına denebilir ki, Marx'ın bilimsel-felsefi dehası, Hegel'in diyalektik yönteminin ekonomi politiğin devrimci biçimde eleştirisi yolunda uygulanmasından kaynaklanır.

Ricardo, ekonomi politik biliminin, Marx'tan bu yana "klasik ekonomi politik" olarak anılan düşünce okulunun en ileri, en tutarlı, en sistematik temsilcisi olduğu içindir ki, başyapıtı **Ekonomi Politiğin İlkeleri** genel olarak düşünce tarihi için, özel olarak da Marksizmin bir tarihsel kaynağı olarak bu denli büyük önem taşır. Elbette, klasik ekonomi politik denince, ünlü kitabı **Ulusların**

Zenginliği (1776) daha önce Türkçe'de yayınlanmış olan (ve yakında ikinci baskısı Belge Yayınlarından çıkacak olan) Adam Smith'i unutmamak gerekir. Elbette Smith hem klasik ekonomi politığın, hem de genel olarak iktisat biliminin atasıdır. Ricardo'nun elinizdeki kitabın önsözünde, Adam Smith için yazdıkları yalnızca bir 19. yüzyıl İngiliz "centilmen"inin nezaketiyle açıklanamaz: Ricardo, Smith'i çeşitli konularda eleştireceğini söylerken hemen "bu ünlü yazarın derin yapıtının çok haklı olarak herkeste uyandırdığı hayranlığı paylaştığını" eklemeyi edemiyorsa, bu ekonomi politik biliminin kurucusuna gerçek bir saygının ifadesidir. Zaten birazdan Ricardo'nun bütün düşünsel serüveninin Smith'de doğru olanı izlemek ve bu temelden hareketle yanlış olanı ayıklamak türünden bir yöntemle yaslandığını göreceğiz. Ama tam da bu nokta, yani Smith'in yapıtında doğru olanla yanlış olanın içiçe yer almasıdır ki, onun klasik ekonominin olduğu kadar, daha sonra burjuva iktisat düşüncesi çerçevesinde klasik ekonomi politikten kopacak düşünce akımlarının da atası olmasına olanak sağlar. Smith'in ikircikli teorik mirası, Ricardo'da yerini yalın ve sistematik bir klasik ekonomi politik yaklaşımına terkeder. İşte bu yüzden, Smith klasik ekonomi politığın atası olabilir ama Ricardo bu okulun düşünsel doruğudur.

Ricardo, klasik ekonomi politığın sadece en büyük temsilcisi değildir, aynı zamanda son büyük temsilcisidir. Ricardo'dan sonra iktisat bilimi adım adım klasik ekonomi politığın ufkundan ve derinliğinden koparak önce Marx'ın bayağı (vülger) iktisat adını verdiği bir yaklaşıma, ardından da bu yaklaşımın formelleştirilmiş, sistematize edilmiş, matematik modellere dönüştürülmüş bir versiyonu olarak görülebilecek olan neo-klasik özürçülüğe yönelir. Bu ayrımı ilk kez dile getiren Marx'a kulak verelim:

"İlk ve son kez belirteyim ki, klasik ekonomi politik ile kastettiğim, burjuva üretim ilişkilerinin görünürdeki çerçevesi içinde debelenmekten öteye gidemeyen, bilimsel ekonomi politığın çoktan beri geliştirmiş olduğu malzemeyle geviş getirip duran ve burjuvazinin ayak işlerine yetişmek amacıyla en yüzeysel olgulara bu malzeme içinde akla yakın açıklamalar arayan bayağı iktisada karşıt olarak, W.Petty'nin döneminden bu yana, üretim ilişkilerinin gerçek içsel çerçevesini araştırmış olan bütün iktisatçılardır. Bayağı iktisatçılar ise, bütün bunların yanısıra, burjuva üretimin ajan-

larının, kendilerine olanaklı dünyaların en iyisi gibi gelen dünyaları konusunda sahip oldukları rahat ve sığ kavramları, cafcacı bir biçimde sistemleştirmekle ve sonsuz gerçekler olarak ilan etmekle yetinirler." (Kapital)

Öyleyse, bu kitabı eline almış olan okuyucuyu, özellikle de resmi iktisat öğrenimi görmüş ya da görmekte olan okuyucuyu uyuralım: Ricardo'yu anlamak istiyorsanız, iktisat ders kitaplarında öğrendiklerinizi unutun! Çünkü o ders kitaplarında anlatılan neo-klasik dünyada sınıflar yoktur, sadece "akılcı biçimde kullanılan kıt kaynaklar" olarak "üretim faktörleri" vardır. Ricardo ise iktisat biliminin konusunu, daha önsözünün girişinde, "toplumun üç sınıfı, yani toprak sahibi, toprağın işlenmesi için gerekli olan stok ya da sermayenin sahibi ve çalışmalarıyla toprağı işleyen işçiler" arasındaki "bölüşümü düzenleyen yasaların belirlenmesi" olarak tanımlıyor. Çünkü neo-klasik dünyada, malların değerini farklı üretim faktörlerinin kıtlık fiyatları belirler. Ricardo'da ise (yapıtındaki bütün görünür ve gerçek çelişkilere rağmen) değeri belirleyen bir malın üretimi için gerekli olan emek miktarıdır; yani burada insanın üretici faaliyetiyle metaların değeri arasındaki ilişki temeldir. Çünkü neo-klasik dünyada emekçi üretime (marjinal) katkısı ne ise onun karşılığını alır, herşey bu yüzden olabileceklerin en iyisidir! Ricardo ise iktisadi düşünce tarihinde emek harcaması ile üretin belirlenmesini birbirinden kesin biçimde koparan ilk düşündürdür. Çünkü neo-klasik dünyada veri miktarda üretim faktörlerinin kıtlığından hareketle statik bir tahlil yapılır. Ricardo'da ise herşey birikim sürecinin gelişmesi içinde ortaya çıkacak dinamik sonuçların araştırılmasına yöneliktir.

Öyleyse, sevgili okuyucu, bu kitabı bugün üniversitelerde okutulan iktisadın bir ilkel biçimi olarak okumaktan kaçınmalısın! Ancak o zaman bu yapıtın insanlığın düşünsel serüveninde temsil ettiği görkemi ve körlüğü kavramak mümkün olur.

* * *

Bir büyük düşünürün yapıtının oluşumunda çağının ve sınıfsal konumunun etkisi olmadığını düşünmek mümkün değildir. Hele bu büyük düşünür, Ricardo gibi, bir fildişi kuleye kapanmaktan çok uzak, pratik bir iş adamı ise! Öyleyse, yapıtını anlamaya ça-

İşçağımız bu düşünürün hayatı hakkında kısaca bilgilenmekte yarar var.

David Ricardo 1772 Nisanında, zengin bir burjuva ailesinin çocuğu olarak İngiltere'de dünyaya geldi. Babası, Hollanda iş dünyasıyla da ilgisi olan varlıklı bir borsa simsarıydı. Annesi ise tütün ve enfiye ticaretinden zengin olmuş bir ailenin kızıydı. Baba Ricardo Portekiz kökenli Yahudi bir aileden geliyordu. (Ricardo'nun adının Latin dillerinin adlarını çağrıştırmasını açıklayan da budur.) İberik yarımadasında (İspanya ve Portekiz'de) Katolikliğin İslam üzerinde zaferinin sağlandığı 15. yüzyılda Yahudilerin gördüğü baskı dolayısıyla aile (bizde "Selanik dönmesi" olarak bilinen Sabetay Sevi cemaati misali) Yahudiliği görünüşte terkettiği halde gizlice uygulayan Marrano topluluğuna katıldı. (Dinsel baskının tarihinde anlamlı bir gösterge olarak Marrano sözcüğünün "domuz" ve "pis" anlamları taşıdığı işaret etmek anlamlı olabilir.) Aile ancak 17. yüzyılda Hollanda'ya göçtüğünden sonra yeniden Yahudi inancını özgürce açıklayabilecekti. İngiltere'ye göç ise 1760 yılında olacaktı. Yani David gerçek bir "ikinci kuşak"tı. Çocukluğunda ve gençliğinde Hollanda'yı birkaç kez ziyaret edecekti.

David, babasının yolunu izleyerek 14 yaşında erkenden iş hayatına giriyor, 1793'te, daha 21 yaşında iken kendi bağımsız işini kuruyordu. İş baba mesleği idi: borsa simsarlığı. Teorik iktisadın bu dahisi (daha sonra Keynes gibi örneklerde de görüleceği gibi) borsada da zeki bir oyuncuydu: birkaç yıl içinde büyük bir servet yapacak, 1809'a gelindiğinde "İngiliz finans dünyasının varlıklı ve etkili bir üyesi" olarak anılmaya başlayacaktı.

İş hayatı, Ricardo'nun bilim ve felsefeyle ilgilenmesine engel olmuyordu. Ama başlangıçta ilgisi iktisat dışındaki alanlara yönelmişti. Matematik, kimya, mineraloji, jeoloji gibi alanların yanısıra edebiyatla ilgileniyordu. İktisadi düşüncenin bu devi, iktisat bilimiyle ancak 27 yaşında tanışacaktı. 1799'da bir gezi esnasında tesadüfen Adam Smith'in ünlü **Ulusların Zenginliği**'ni eline aldığı an bu tanışıklığın başlangıcını oluşturuyordu. İlk makalesinin yayınlanması için bir on yıl daha beklemek gerekiyordu (1809). Ama bu arada İngiliz finans dünyasının bu önde gelen temsilcisi, aynı zamanda dönemin iktisatçılarıyla yakın ilişkiler oluşturmuştu. Çağın bütün büyük İngiliz iktisatçılarıyla (James Mill, Malthus, McCulloch, Torrens, Trower, West, hatta Fransız J.-B. Say ile) ar-

kadaşlık ediyor ve tartışıyordu. Bunlar arasından Thomas Malthus 1811'den itibaren en iyi arkadaşı haline gelecekti. Birçok konuda anlaşmazlık içindeki bu iki iktisatçı, Ricardo'nun ölümüne kadar bilimsel konularda mektuplaştılar ve yüzyüze tartıştılar. Ricardo'nun en önemli teorik önermelerinden bazıları bu mektuplardadır.

1814 yılından itibaren Ricardo aktif iş hayatından uzaklaşarak, o güne kadar kazanmış olduğu büyük servet sayesinde kendisini bilimsel çalışmaya verdi. Şehir dışında satın aldığı muhteşem bir evde yaşıyor, dostları ve çocukları (8 çocuğu olmuştu) ile geçirdiği keyifli anların dışında bilimsel çalışmalarını yürütüyordu. Bu hayatı iktisadi düşüncenin Ricardo'dan sonra gelen ilk büyük devi Marx'ın kendi yapıtını hazırlarken yaşadığı hayatla karşılaştırmak insana çok şeyi anlatıyor. Ricardo kendi başyapıtını pastoral bir dünyadan (kendi deyişle) "neredeyse çocuksu bir haz" duyarak keyif içinde kaleme alıyordu. Marx ise Londra'nın yoksul bir mahallesinde beş kuruş kazanamayan üç çocuklu bir aile babası olarak **Kapital**'i yazarken, parasızlıktan pabuçlarını rehin olarak vermek zorunda kaldığından so-kağa bile çıkamadığı oluyordu. İki yapıtın sınıfsal bakış açısının bu kadar farklı olmasına şaşmamak gerek!

İngiliz finans ve düşünce dünyasında eşit biçimde parlayan Ricardo'ya sonunda parlamentonun yolu da görünecekti. 1819'da Avam Kamarası'na seçiliyordu. Milletvekili oluşunun hikayesine de kısaca değinmek anlamlı olur. Ricardo'nun seçildiği bölge Londra'nın Portarlington semtiydi. O dönemin İngiliz toplumunda en yoksul proleter katmanların saflarını dolduran İrlandalıların bir mahallesiydi bu. Üstelik Ricardo bu mahalleye hiç uğramadan seçilmişti. Bütün yaptığı, bu yoksul mahallenin acil para ihtiyacını faizsiz olarak verdiği 20 bin Sterlin tutarında bir borç para ile rahatlatmasıydı. Yani seçimi satın almıştı Ricardo!

Bu mutlu ve başarılı yaşam erken bir yaşta, henüz Ricardo 51 yaşındayken, 1823'te sona erecekti. Bunun her bakımdan erken bir ölüm olduğuna kuşku yoktur: ölümüne doğru, Ricardo yapıtının en önemli sorunlarından birini (mutlak değer/görelî değer farkı ve değerlerin değişmez ölçüsü) çözmek için çalışıyordu. O çalışmadan bize sadece taslak halinde el yazmaları kalmıştır.

* * *

Ricardo'nun yaşadığı çağa iki büyük gelişme damgasını vurmuştu: Sanayi Devrimi ve Büyük Fransız Devrimi. Sanayi Devrimi olarak anılan büyük tarihsel dönüşüm, bir yandan makinelerin ve mekanik enerji kaynaklarının (buhar enerjisi) üretime uygulanması yoluyla fabrika üretimine geçişi simgeliyordu, bir yandan da gerçek anlamıyla kapitalist üretimin, yani kendi hakimiyeti altında çalışan binlerce ücretli işçinin ürettiği artı-değere sanayi kapitalistinin doğrudan üretim süreci çerçevesinde el koyduğu bir sistemin yükselişini. Ricardo 17 yaşındayken patlak veren Fransız Devrimi ise feodal toplumun hücreleri içinde gelişmekte olan burjuvazinin, peşine emekçileri ve yoksulları da takarak, feodalizmin iktidar kalesi olan mutlakiyetçi devleti yıkarak kaynağını modern mülksahibi kapitaliste bulan yeni bir devlet iktidarını kurma mücadelesinin, ilk örneği değilse bile doruk noktasıydı. Yani 18. yüzyıldan 19.yüzyıla geçiş dönemi, burjuvazinin hem sosyo-ekonomik, hem de politik olarak dünyanın çehresini devrimci biçimde değiştirmeye giriştiği bir çağdı. Feodal toplumun bağrından doğan modern kapitalist toplumun çizgileri bu dönemde yavaş yavaş belirginleşiyor, sınıf yapısı şekilleniyordu.

Adam Smith ve David Ricardo'nun klasik ekonomi politiği işte bu çağın çocuğudur. Yaşadıkları dünya, burjuvazinin eski düzenin hakim sınıfı feodaliteye karşı ayaklandığı bir dünya idi. Burjuvazi henüz yükselen bir devrimci sınıftı. Burjuvazinin aydınlarının sınıflardan ve sınıf mücadelelerinden korkması için bir neden yoktu. Klasik ekonomi politiğin, kendinden sonraki bayağı iktisat okullarından farklı olarak ekonomiyi sınıflar temelinde incelemesinin tarihsel temeli burada yatar. Gerçek anlamıyla feodal bir sınıf olmamakla birlikte hem tarihsel olarak onun bir kalıntısı olan, hem de pratikte soylularla içiçe geçen büyük toprak sahipleri sınıfının, kapitalist üretimin gelişmesi önünde, yeni yükselmekte olan genç burjuvazinin tam tersine bir engel olarak yükselmesidir ki, klasik ekonomi politiğin emek değer teorisini (yani metaların değerinin içerdikleri emek miktarınca belirlendikleri önermesini) benimsemesini olanaklı, hatta gerekli kılar. Bu emeğin harcanmasında ya da örgütlenmesinde hiçbir katkısı olmayan toprak sahiplerini ve onların toplam üretimden elde ettikleri geliri, yani rantı, bir parazit olarak sunmak, kapitalistlerin kârından ve işçilerin ücretinden ayırtırmak ancak böyle mümkün olabilirdi. İşte klasik

ekonomi politiğin toplumun iktisadi hayatının temelinde mücadele içindeki sınıfları ve değer yaratıcısı olarak emeği bulması bu tarihsel koşulların bir ürünüdür.

Ricardo'nun içinde yaşadığı çağın daha özgül olayları da elbette düşünürün yapıtında yansımaları bulacaktı. Ama burası bu ince ayrıntılara girmenin yeri değil. Tek bir nokta daha ekleyerek bu konuyu bağlayalım. Genel bakışı icabı toplumsal üretimin gelişmesinde yararlı bir işlev gördüğünü düşündüğü burjuvazi ile bu gelişmeye engel olan toprak sahipleri arasındaki çelişkiyi yapıtının merkezi sorunu haline getiren Ricardo, tam da bu nedenle Napolyon Savaşları'nın sonlarından itibaren İngiliz toplumunun başlıca ekonomik tartışmalarından birini oluşturan "Buğday Yasaları" ("Corn Laws") üzerine dikkatle eğilmiştir. Bu yasalar İngiltere'nin ülke dışından buğday ithaline kısıtlamalar getirerek buğday fiyatının yüksek tutulmasına katkıda bulunuyor, bu da toprak sahiplerinin lehine, kapitalistlerin ise aleyhine bir durum yaratıyordu. Bu durum karşısında burjuvazinin yandaşları serbest ticareti ve dolayısıyla Buğday Yasaları'nın iptalini savunuyorlardı. (Bu amaca nihai biçimde ancak 1846'da ulaşabildiler.) Aslında Ricardo'nun döneminin bütün önde gelen iktisatçıları (Malthus, Torrens, West ve diğerleri) bu konuda kalem oynatmışlardır. Ricardo'yu bütün bunlardan ayıran, bu tartışmadan hareketle bütünsel bir teorik atılım yapması oldu.

Daha önce para üzerine yapılmış bazı önemli çalışmaları olsa da, Ricardo ilk yapıtını 1815'te, tam da Buğday Yasaları'nın iptali tartışması dolayısıyla yazdığı, başlığı kısaltılarak **An Essay on Profits** ("Karlar Üzerine bir Deneme") olarak ünlenecek kitapçığıyla verir. Deneme'nin genel yapısı, kendisinden iki yıl sonra yayınlanacak olan **İlkeler**'in bütün ipuçlarını verir. Burada Ricardo ilk kez, kâr ile rant arasındaki bölüşümün, buğday üretiminde zaman içinde daha verimsiz topraklarda üretime geçildikçe kötüleşen emek üretkenliği dolayısıyla rantın yükselmesi ve kârın düşüşü ile sonuçlanacağına ilişkin temel önermesini ortaya koyar. Bu kısa yapıt Ricardo'nun sınıflararası bölüşüme ilişkin temel önermesini içermektedir böylece. Ama **Deneme**'de yalınlık amacıyla bilinçli olarak ele alınmayan bir teorik alan vardır: değer teorisi. Yani metaların değerinin oluşumunu yöneten yasaların ele alındığı teorik alan. **İlkeler**, işte değer teorisinin işin içine sokulduğu bir

çerçevede daha önce **Deneme**'nin ulaştığı temel sonuçların daha kesinlikli biçimde ortaya konulduğu bir bütünsel yapıt olarak tarihteki yerini alır.

İlkeler ilk kez 1817'de yayınlanmış, daha sonra Ricardo'nun yaşam süreci boyunca iki yıllık aralıklarla (1819 ve 1821) iki yeni basımdan geçmiştir. Bu yeni basımlarda Ricardo, ilk basıma yöneltilen eleştiriler ışığında, çeşitli konularda (ücretlerin fiyatlara etkileri, değer in değişmez ölçüsü vb.) fikirlerini gözden geçirmiştir. Elbette günümüzde kullanılan metin **İlkeler**'in bu gözden geçirilmiş 3. basımıdır.

Ricardo'nun para teorisi ve tarımla ilgili olarak yayınladığı başka yapıtları da olmakla birlikte, iktisadi düşüncenin tarihinde esas tartışılan iki yapıtı bunlardır. Bu iki yapıttan, elinizde tuttuğunuz **İlkeler**'in tartışmasız biçimde yazarın başyapıtı olduğunu da ekleyelim. Belki **İlkeler**'e ilişkin daha sonra yapılan tartışmalar açısından büyük önem taşıdığı için son (ve bitmemiş) bir çalışmadan daha söz etmek yararlı olur. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Ricardo hayatının son demlerinde yapıtında o aşamaya kadar çözümsüz olarak kalmış bir sorunu çözebilmek için bir metin yazmaya başlamıştı. Bu metin **Mutlak Değer ve Mübadele Değeri** başlığını taşıyordu. Ne var ki, ölümüyle birlikte geriye sadece bir ilk kaba taslak ile daha gelişmiş ama son hali verilmemiş bir metinden başka birşey kalmayacaktı.

Ricardo, yaşadığı çağın İngiltere'sinde en önemli iktisatçı olarak kabul edilmişti. Ölümünden sonra uzunca bir süre ekonomi politikten "Ricardocu iktisat" olarak söz edildi. Hatta "Ricardocu sosyalistler" olarak anılacak bir okulun (Bray, Gray, Hodgkin vb.) doğmasına bile temel olacak kadar çığır açıcı görülüyordu. Ama 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yıldızı yavaş yavaş da olsa gerileyecekti. Bu dönem boyunca Ricardo iktisadi esas olarak Marksist gelenek aracılığıyla yaşatılacaktı. Ne var ki 1960'lı yıllarda Ricardo adı, Batı üniversitelerinin doktora seminerlerinde yeniden tartışmanın merkezine yerleşiyordu. İtalyan asıllı, İngiltere'de yaşayan bir iktisatçı olan Piero Sraffa, 1960 yılında İngilizce ve İtalyanca olarak eşanlı biçimde yayınlanan ve Türkçe'de de **Malların Mallarla Üretimi** başlığıyla yayınlanan kitabında sergilediği ve neoklasik iktisadın köklü bir eleştirisini içeren orijinal teorisinin kökenini Ricardo'ya bağlıyordu. Bunu izleyen yıllarda Sraffa'nın

izleyicileri önce (Marksistlerle birlikte) neo-klasik iktisada ağır darbeler vuracak, sonra 70'li yıllarda (Marksistlerle karşı karşıya gelerek) Marksist emek değer teorisine saldıracaklardı. Bu yeni okula gerek sağdan (neo-klasik kamptan), gerekse soldan (Marksist kamptan) verilen ad ikiliydi: Sraffacı ya da yeni-Ricardocu. Böylece Ricardo'nun yıldızı yüzyıllık bir gerilemeden sonra 20. yüzyılın ikinci yarısında yeniden yükseliyordu. Her ne kadar bu "basübadelmekt" esnasında (ayrıntısına giremeyeceğimiz bir dizi gelişme sonucunda) Ricardo iktisadi burjuva akademik dünyasına girebilmek için merkezi teorisi olan emek değer teorisini ves-tiyerde bırakmak zorunda kalmışsa da, bu gelişme kendi başına Ricardo'nun büyüklüğünün bir kanıtı olarak kabul edilmelidir. Düşünün, yeniliğe maymunca bir ıstahla düşkün bir akademik dünyada 1817'nin sözleri 1967'de ya da 1977'de seminerlerin baş köşesinde! Elinizde tuttuğunuz kitabın sadece Marksist teori için değil, bütün iktisat teorisi için vazgeçilmez bir önem taşıdığını hiçbir şey daha açık gösteremezdi.

Ricardo'nun Sraffa aracılığıyla bu yükselişinin bir de tartışmasız biçimde hayırlı bir ürünü vardır. Bugün bu büyük düşünür üzerine çalışmak isteyenler, İngilizce'de düşünürün bütün yapıtlarına sahiptir artık. Ricardo'nun bütün yapıtları, İngiliz Marksist iktisatçı müteveffa Maurice Dobb'un da katkısıyla, Piero Sraffa'nın editörlüğünde **The Works and Correspondence of David Ricardo** (10 cilt, Cambridge University Press, 1951-55) başlığıyla yayınlanmıştır.

* * *

Bir kitabın okuyucusuna kitabın içeriğini anlatmak, kötü bir sinema eleştirmenin filmi görmemiş okuyucusuna filmin sonunu anlatması kadar anlamsız birşey olurdu. Üstelik, düşünce tarihinde bu kadar önemli ve tartışmalı bir konumu olan Ricardo'nun yapıtına ilişkin ana noktaları bile bir önsöz yazısının sınırları içine sığdırmak mümkün değildir. Öyleyse bu önsöze burada son vermek mi gerekiyor? Hayır. Sanıyorum, yapmamız gereken iki iş daha var.

Bunlardan birincisi, Ricardo'nun yapıtıyla ve genel olarak klasik ekonomi politik ile henüz tanışık olmayan okuyucuya bir tür

harita sunmak. Ricardo'nun yapıtının mimarisi çok özgül kaygılarla inşa edilmiş olduğu için, bu mimari planın ardında yatan kaygılardan haberdar olan okuyucu, kitabın içinde çok daha rahat gezecek, mimarın amaçlarını çok daha iyi kavrayabilecektir.

Bu mimarinin sırrı Ricardo'nun Adam Smith ile ilişkisinde yatar. Öyleyse önce Smith'in **Ulusların Zenginliği**'nde sergilediği temel fikirlere kısaca değinmeliyiz. Elbette okuyucu Smith'in Türkçede yayınlanmış olan bu başyapıtını okuyarak konuya çok daha derinlemesine vakıf hale gelebilir.

Ricardo, herşeyden önce, çağının bütün öteki iktisatçıları gibi, teorik alanının temel parametrelerini Smith'ten olduğu gibi devralır. Smith, ekonomi politiğin kuramsal alanını iki temel öge aracılığıyla tanımlar: (1) meta üretimi, yani üretimin mübadele amacıyla yapılması ve (2) sermayenin belirli ellerde birikmesi ve toprağın mülkedinilmesi. Bu koşullar altında toplum üç ayrı sınıftan oluşur (kapitalistler, işçiler ve toprak sahipleri) ve bunların toplumsal ürünü bölüşmeleri sonucunda ortaya üç temel gelir kategorisi çıkar: kar, ücret ve rant.

Ricardo bu genel çerçeveyi olduğu gibi benimseyerek bütün tahlilini bu temel üzerinde geliştirmiştir. Bu, iki yazarın başyapıtlarının genel mimarisinin arasındaki benzerliği açıklar. Ricardo'nun yapıtı, iki temel fark dışında, Smith'inki ile aynı biçimde düzenlenmiştir. Bu iki noktadan birincisi, Ricardo'nun Smith'ten farklı olarak rantı hemen değerden sonra incelemesidir. Bu noktanın önemine aşağıda değineceğiz. İkinci fark ise Smith'in değere 5. bölümde, işbölümü, meta üretimi vb. türden kapitalist üretimi tanımlayan nitelikleri ele aldığı ilk dört bölümden sonra girmesine karşılık, Ricardo'nun yapıtına değer kavramını inceleyerek başlamasıdır. Bunu olanaklı kılan, Ricardo'nun Smith tarafından kurulan teorik alanı olduğu gibi varsaymasıdır. Bu anlamda **Ulusların Zenginliği**'nin ilk dört bölümü, **İlkeler**'in ilk dört bölümü imişçesine okunabilir. İşte, Ricardo'nun kitabının daha ilk sayfalarına "Adam Smith'in belirttiği gibi..." diye başlaması, bu yüzden okuyucuyu şaşırtmamalıdır.

Ama buraya kadar söylenenden daha da önemli olan, Ricardo'nun ekonomi politiğin ana sorununu saptarken Smith'le kurduğu ilişkidir. Burada, teorik alan konusundan farklı olarak, toptan devralma değil, hem süreklilik, hem de yenilik sözkonusudur.

Smith, kitabının başlığının da açıkça ortaya koyduğu gibi, kapitalist toplumda genel servetin nasıl artacağını, yani günümüzdeki deyişle büyümenin nasıl sağlanacağını araştırmıştır. Araştırmanın sonucunda vardığı temel önerme, büyümenin koşulunun sermaye birikimi olduğu, birikimin kaynağının ise kâr olduğudur. Böylece Smith (kâr, rant ve ücret arasındaki) bölüşüm ile büyümenin ilişkisini tek yönlü olarak sonuca bağlamış olmaktadır. Kurulan ilişki tek yönlüdür, çünkü sadece bölüşümün büyüme üzerindeki etkisini ele almaktadır. Smith sorunun diğer yönünü, yani büyümenin (birikimin) zaman içinde bölüşüm üzerinde yaratacağı etkiyi de araştırmış, fakat bu konuda (burada giremeyeceğimiz nedenlerle) başarısızlığa uğramıştır.

Ricardo'nun hareket noktası, Smith'in büyüme ile bölüşüm arasındaki ilişkiyi açıklamaktaki bu yetersizliğidir. Ricardo için de bölüşüm ile büyüme (birikim) arasındaki ilişkiyi araştırmak ekonomi politiğin temel amacıdır. Ne var ki, ona göre, Smith bu ilişkinin bir yönü (bölüşüm/büyüme) üzerine doğru bir tahlil geliştirmişken, öteki yönü (büyüme/bölüşüm) konusunda bütünüyle yanlış bir sonuca ulaşmıştır. İşte bu sorun, Ricardo'nun temel araştırma programını tanımlar: birikim sürecinde bölüşüm ya da bölüşüm aracılığıyla birikim. Elinizdeki kitabın Önsözünde bu araştırma programı açıkça belirtilir: "...toplumun değişik dönemlerinde, toprağın toplam ürününün, rant, kâr ve ücretler adı altında, bu sınıfların her birine verilecek olan oranları köklü biçimde değişecektir...Bu dağılımı düzenleyen yasaları belirlemek Ekonomi Poliitiğin ana sorunudur." "Köklü biçimde değişecektir" diyor Ricardo. Yani birikim (büyüme) süreci içinde bölüşümü dinamik biçimde incelemek, Ricardo ekonomi politiğinin ana sorunudur.

Teorik alan ve ana bilimsel sorun konularının ötesinde, Ricardo'nun Smith'le ilişkisinde üçüncü belirleyici unsur, değer teorisi ile ilgilidir. Yapıtının belki de en önemli boyutu olan değer teorisini ele alırken, Ricardo'nun kurduğu mimari bütünüyle Smith'in (yukarıda "ikircikli" olarak andığımız) mirasını tutarlı hale getirme kaygısının ürünüdür. Bir bakıma Ricardo, Smith'de klasik ekonomi politik yaklaşımına uygun olarak varolan unsurları temel olarak kabul edip, üstadının bayağı iktisada kaynak olabilecek önermelerini bu zemin üzerinde eleştirmiş ve reddetmiştir. Yani Ri-

cardo, klasik Smith'i bayağı iktisatçı Smith'e karşı savunmuştur. Ricardo'yu klasik ekonomi politığın en tutarlı temsilcisi haline getiren tam da budur.

Smith'in metaların hangi değerler (fiyatlar) üzerinden mübadele edilecekleri sorusuna getirdiği cevap karmakarışıktır. Smith'in ilk önermesi, daha sonra Ricardo'da ve ondan çok daha gelişkin biçimde Marx'ta ifadesini bulacak olan emek değer teorisinin temelidir: malların değeri, her birinin üretimi için gerekli olan emek miktarı tarafından belirlenir. Ne var ki, bu ilk önermeden sonra Smith bu teorik yaklaşımla tutarsız başka açıklamalara başvurmuştur. Bu tutarsızlıklar iki başlık altında toplanabilir: (1) Değerin ikileşmesi olarak anabileceğimiz bir yaklaşımla Smith, emek değer teorisini oluşturan asıl önermesinin yanısıra, bununla içiçe, ikinci bir tanım ("malın emrettiği emek") geliştirmiş ve bu iki tanımlı eşanlımlı imişçesine kullanmıştır. (2) Daha da önemlisi, tahlilinin sonucunda, her iki ölçütün de sermaye birikiminden ve toprağın mülkedinilmesinden sonra geçerliliğini yitirdiğini, bu aşamada işin içine kâr ve rant da girdiğinden değeri malın üretimi için gerekli maliyetlerin toplanmasıyla elde edilecek bir "doğal fiyat"ın oluşturduğunu ("toplama teorisi") ileri sürerek emek değer teorisini kapitalizm öncesi bir dünyaya hapsedmiştir.

İşte Ricardo'nun değer teorisine yaklaşımını ve yapıtının mimarisini tam da Smith'in bu tutarsızlıklarından kurtulma çabası belirler. Ricardo, Smith'in emek değer teorisinin temelini oluşturan önermesini ("bir malın değerini belirleyen, o malın üretimi için gerekli emek miktarıdır") bir postüla olarak alır ve buradan hareketle hem emek emri teorisini, hem de "toplama teorisi"ni eleştirir ve reddeder. Burada daha önemli olan ikincisidir, çünkü Ricardo'nun bütün amacı emek değer teorisinin kapitalizm koşulları altında da geçerli olduğunu kanıtlamaktır. Bunu yapabilmek için önce emek değer teorisinin rant ve kâr ile çelişmediğini ortaya koymak zorundadır. İşte, Smith ile Ricardo'nun yapıtlarının arasında (yukarıda sözü edilen) ikinci temel fark tam da buradan doğar. Smith değer konusunu ("fiyat" adı altında) 5. bölümde ele aldıktan sonra, ranta 11. bölüme kadar değinmediği halde (ücret 8. bölümde, kâr ise 9. bölümde ele alınır), Ricardo ranta hemen değer in ardından 2. bölümde girmek zorundadır, çünkü rant kategorisinin emek değer teorisine çelişmediğini, tam tersine bu teorisinin işleyişinin bir sonucu ol-

duğunu kanıtlamak amacındadır. İşte Ricardo'nun rantı incelediği ikinci bölümün açılış cümleleri: "Ancak, daha toprağın mülkedinilmesinin ve bunun sonucunda rantın yaratılmasının malların görece değerinde, üretim için gerekli emek miktarından bağımsız olarak bir değişikliğe yol açıp açmayacağını incelemek gerekiyor. Konunun bu yönünü anlayabilmek için, rantın doğasını ve artış veya azalışını düzenleyen yasaları araştırmalıyız." Ricardo, bu araştırmadan başarıyla çıkacak, klasik Smith'i bayağı iktisatçı Smith'ten koruyarak emek değer teorisini sağlam bir zemine oturtacaktır.

Smith-Ricardo ilişkisi üzerine bu söylenenlerin, okuyucuya elindeki yapıtı tarihsel-teorik bağlamına yerleştirmek bakımından yardımcı olacağını umarak bu tartışmaya son verelim. Ama geçerken şunu da belirtmekte yarar var: okuyucu Ricardo'nun zorlu akıl yürütmesinin gerçek özüne varmak açısından kitabın bütün bölümlerinin eş değer taşımadığını bilirse, bu uzun kitabı daha az ür-kütücü bulabilir. Bir ilk yaklaşım olarak, Ricardo'nun iktisadi düşüncenin gelişiminde temsil ettiği büyük atılımı kavramak için, ilk altı bölümü (ve 21. bölümü) okumak yeterlidir. Elbette, daha sonra dış ticarete ilişkin 7. bölümü, makinalaşmanın işsizlik üzerindeki etkisine ilişkin 31. bölümü mutlaka okumak ve okuyucunun ilgisine göre kitabın diğer bölümlerine girmek kaydıyla.

* * *

Ricardo'nun büyük erdemi, iktisadi düşüncenin tarihsel gelişimi içinde temsil ettiği büyük atılım, emek değer teorisini tutarlı biçimde inşa etme yolunda katettiği kararlı mesafeden kaynaklanır. Bu çabanın önemi, kapitalist ekonomi üzerine geliştirilen bütün teoriler arasında, yalnızca emek değer teorisinin (daha sonra Marx'ın yapıtında göz kamaştırıcı biçimde ortaya çıkacağı gibi) değeri, insanın doğayla (toprakla, makineyle vb.) bir ilişkisi olarak değil, üretim faaliyeti içindeki insanlar arasında, yani insanla insan arasında bir ilişki olarak kavramayı mümkün kılmasından kaynaklanır. İşte emek değer teorisinin bu tekil, benzersiz özelliğidir ki, kendisi bu ilişkiyi bütünsel biçimde açıklamamış olsa da, Ricardo'nun teorik yönelişini bu kadar değerli kılar.

Ama tutarlı olmayı istemek birşeydir, tutarlı olmak başka birşey. Ricardo, Adam Smith'in yapıtında varolan tutarsızlıkları te-

mizlemiştir, ama kendisi başka çelişkilere düşmüştür. Bunların arasında bir tanesi o kadar patlayıcı bir çelişkidir ki, bu kısa giriş yazısında Ricardo'nun öteki tutarsızlıklarının ve yetersizliklerinin sözünü etmeye değmez.

Ricardo'nun emek değer teorisinin nasıl inşa edildiğini hatırlayın. Smith kapitalist toplumda ortaya çıkan bölüşüm kategorilerinin (rant, kâr, ücret) emek değer teorisini bu toplum çerçevesinde geçersiz kıldığını ileri sürdüğü için, Ricardo'nun bütün çabası bölüşümün değeri etkileyemeyeceğini, tam tersine değerın bölüşümü belirlediğini kanıtlamaya yöneliktir. Bakın Ricardo kendisi bu konuda ne diyor: "...ne var ki, bu bölüşüm, malların değerlerini etkileyemez çünkü sermayenin kârları çok da olsa az da, yüzde elli de olsa, yüzde yirmi de, yüz de on da, işçinin ücretleri yüksek de olsa düşük de, bu bütün dalları eşit şekilde etkileyecektir." Ama Ricardo, bu satırları yazdığı Değer bölümünün üçüncü altbölümünden hemen sonra gelen dördüncü altbölümde ücret değişikliklerinin malların görece değerleri üzerinde bir etki yaratacağını belirterek bambaşka bir yönde açılım yapar. Bu durum iki yüzyıla yakın süredir Ricardo iktisadının temel sorunu olarak bilinen "tadilat sorunu"nu doğurur. Ricardo yorumcularının önemli bir bölümü bu garip çelişkinin doğasını kavrayamamış, hatta bunlardan biri (Stigler), Ricardo'nun bölüşümdeki bu değişikliğin malların değerini en fazla yüzde altı ya da yedi oranında etkileyebileceğini söylemesine dayanarak Ricardo'nun teorisini, alaycı biçimde "% 93 emek değer teorisi" olarak adlandırmıştır.

Ricardo iktisadının bu temel sorununun dehlizlerine burada girmemiz mümkün değil. Şunlara değinmekle yetinelim. Ricardo iktisadı hiçbir biçimde "% 93 emek değer teorisi" olarak adlandırılmaz. Ricardo'nun sorunu, bu % 6-7'nin çok ötesinde kavramsal bir sorundur, bir eksik soyutlama sorundur. Çünkü Ricardo artı-değeri keşfedememiştir. Bu yüzden, farklı değer kategorilerini birbirine karıştırmış, Marx'da daha sonra farklı soyutlama düzeylerinde değer ve üretim fiyatı olarak tutarlı biçimde ayrıştırılacak iki kategoriye aynı soyutlama düzeyinde ele almıştır. Bu sorunla hayatının sonuna kadar cebelleşmiş, mutlak değer ve görece değer kategorilerini ve bunları birbirlerinden ayırt etmek için kullanılacak bir araç olarak değerın değişmez ölçüsünü büyük bir zihinsel zahmetle araştırıp durmuş, ama başarıya ulaşamamıştır.

Erken öldüğü için değil. Marx'ın açıklıkla belirttiği gibi burjuva bakış açısını aşamadığı için. Bundan dolayı kârı artı-değerden ayıramadığı, bu ikisinin yer aldığı iki ayrı soyutlama düzeyine ulaşamadığı için. İşte bütün büyüklüğüne rağmen klasik ekonomi politığın ve onun en önemli temsilcisi Ricardo'nun "körlüğü"nin nedeni budur. Bu yazının başına aldığımız Marx alıntısı, Ricardo'yla birlikte, "burjuva iktisat bilimi(nin), ötesine geçemeyeceği sınırlara varmış" olduğunu işte bunun için söylüyor.

* * *

Ne var ki bütün bu yetersizliklerine rağmen, Ricardo emek değer teorisini ayakları üzerine bir kez oturmuştur. Bu teorisinin tutarlı bir hale getirilmesi Marx'ın sadece dehasını değil, aynı zamanda topluma farklı bir sınıfın, proleteryanın bakış açısından bakmasını da bekleyecektir. Ve teori bir kez tutarlı hale getirildiğinde kapitalizmin hakim sınıfı burjuvazi için başa çıkılması zor bir patlayıcı madde olduğu ortaya çıkacaktır. Çünkü artı-değer ve sömürü kavramları, emek değer teorisinin kaçınılmaz mantıksal sonuçlarıdır. Bütün tutarsızlıklarına rağmen Ricardocu sosyalistler de Marx'tan evvel teorisinin bu yanını sivriltmeye başlamışlardır.

19. yüzyılın düşünsel tarihinin en önemli boyutlarından biri, işte bu nedenle, Ricardocu iktisadın burjuvazinin temsilcilerince terkedilmesidir. Önce "liberal" ve "ilevici" John Stuart Mill (Ricardo'nun arkadaşı James Mill'in oğlu), anlamlı biçimde 1848 devrimleriyle eşanlı olarak yayınladığı kitabında Ricardo iktisadını eklektik biçimde sulandıracak, ardından da yine anlamlı biçimde Paris Komünü (1871) ile aynı zaman dilimi içinde üç ülkenin üç iktisatçısı (İngiltere'de Jevons, İsviçre'de Walras ve Avusturya'da Menger) "marjinalist devrim" olarak anılan keşifleriyle burjuva iktisadını Ricardocu emek değer teorisinden bütünüyle kurtaracaklardır. Ama tam da aynı zaman dilimi içerisinde, 1867'de, bir Alman komünisti, 1848 devrimindeki faaliyetleri dolayısıyla mülteci olarak sığınmak zorunda kaldığı İngiltere'de, Ricardo'nun yapıtını bütünsel bir eleştiriden geçirecek emek değer teorisini yeni bir doruğa taşıyan yapıtının ilk cildini yayınlıyacaktı: **Kapital. Ekonomi Politığın Eleştirisi.**